

Вобразнасць мастацкага слова Віктара Шніпа

Л.В. ПАПЛАЎНАЯ

У артыкуле даследуюцца асаблівасці мовы твораў вядомага беларускага паэта Віктара Шніпа. Аналізуюцца такія сродкі мастацкай выразнасці, як параўнанні і метафары, якія складаюць адметнасць творчай манеры аўтара. Асаблівая ўвага засяроджваецца на спосабах выражэння гэтых тропаў і іх стылістычнай функцыі ў паэтычным тэксце.

Ключавыя словы: семантыка, паэзія, троп, суб'ект, аб'ект, параўнанне, метафара, персаніфікацыя.

The article examines the features of the language of the works by the famous Belarusian poet Viktor Shnip. Such means of artistic representation as similes and metaphors, which constitute a feature of the author's creative manner, are analyzed. Particular attention is paid to the ways of expressing these tropes and their stylistic function in a poetic text.

Keywords: semantics, poetry, trope, subject, object, comparison, metaphor, personification.

Паэзія Віктара Шніпа – паэзія бесперапыннага пошуку. Пошуку новых формаў самавыяўлення, новага зместу, новых сімвалаў.

Творчая сцежка Віктара Шніпа бярэ свой пачатак са зборніка «Гронка святла», які выйшаў з друку ў 1983 г. і за які ў 1987 г. ён атрымаў Усесаюзную прэмію імя Уладзіміра Маякоўскага. Пяру паэта належаць 15 кніг паэзіі і прозы: «Пошук радасці», «Шляхам ветру», «На рэштках Храма», «Горад Утопія», «Выкраданне Еўропы», «Чырвоны ліхтар», «Воўчы вецер», «Інквізіцыя», «Выратаванне атрутай», «Беларускае мора», «Страла кахання, любові крыж», «Проза і паэзія агню: проза, аповесць, эсэ», «Балада камянёў», дзякуючы якой аўтар у 2007 г. стаў лаўрэатам Літаратурнай прэміі «Залаты Купідон» і іншыя.

Аўтар пастаянна працуе над вобразнасцю і формай свайго верша, над мовай, намагаючыся зрабіць яе прыгожай і адметнай. Паэт здолеў па-майстэрску спалучыць у сваіх вершаваных радках такія моўныя сродкі, як індывідуальна-аўтарскія неалагізмы, эпітэты, метафары, параўнанні, дыялектызмы, размоўную лексіку, сінонімы і антонімы. Гэта дазволіла яму больш вобразна, ярка ўявіць тое, пра што ён піша, данесці свае думкі да чытача.

Творчасць Віктара Шніпа разглядалася ў шматлікіх артыкулах і манаграфіях, прысвечаных літаратурнаму працэсу ХХ ст., аднак індывідуальнасць творчай манеры аўтара, мастацкая дасканаласць яго мовы не з'яўлялася аб'ектам асобнага даследавання. Таму мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца выяўленне і аналіз моўных асаблівасцей паэтычных твораў аўтара.

Пазнаёміўшыся з паэтычнай спадчынай Віктара Шніпа, нельга не заўважыць тое, што элегічнасць настрою ў пэўнай ступені перадае адзін з пашыраных у яго творчасці тропаў – параўнанне, якое здаўна лічыцца прамежкавым этапам на шляху да ўтварэння метафары. Параўнанні дазваляюць сцісла і асацыяцыйна выказаць свае адносіны да рэчаіснасці, шляхам супастаўлення двух прадметных паняццяў паказаць іх спецыфічнасць, адметнасць.

Прырода стварэння параўнання цікавіла чалавека яшчэ з антычных часоў. Так, Марк Тулій Цыцэрон пісаў аб тым, што параўнанню паддаецца рашуча ўсё: «Няма на свеце такога прадмета, назву, імя якога мы не маглі б ужыць у пераносным сэнсе. Таму што ўсё, што паддаецца параўнанню, – а параўнанню паддаецца рашуча ўсё, можа быць сціснута пераносным выразам па падабенству ў адзінае слова, а яно ўпрыгожвае мову яркім выразам» [1, с. 234].

Параўнанне з'яўляецца адным са спосабаў характарыстыкі прадметаў і з'яў рэчаіснасці і як стылістычны прыём, заснаваны на вобразнай трансфармацыі граматычна аформленага супастаўлення, шырока выкарыстоўваецца ў мастацкай літаратуры для больш яркага, выразнага і вобразнага выказвання. Па словах В.І. Іўчанкава, «у аснове параўнання ляжыць стварэнне імплікацыянала шляхам супастаўлення аднаго дэнатата з другім з мэтай мастацкага апісання рэфэрэнта першага і рэалізацыі яго значэння» [2, с. 781].

Паэтычныя параўнанні ў поўнай ступені павінны валодаць жывапіснасцю, верагоднасцю, нечаканасцю. Нельга параўноўваць тое, што ляжыць побач, што вельмі падобна. Адною з важнейшых прымет удала створанага параўнання з'яўляецца элемент навізны.

У паэзіі Віктара Шніпа параўнанне з'яўляецца прадуктыўным стылістычным прыёмам, вельмі распаўсюджаным, што адпавядае функцыянаванню гэтага тропа наогул у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Таму аналіз параўнанняў у мове паэта дазваляе выявіць адметнасць гэтага мастацкага тропа ў сістэме вобразных сродкаў аўтара, а таксама даць уяўленне аб індывідуальнасці стылю мастака і яго светаўспрыманні, светаразуме, паколькі параўнанне з'яўляецца, з аднаго боку, носбітам інфармацыі, а з другога, дае магчымасць паведаміць аб уяўленнях паэта пра свет. Трэба адзначыць, што найбольш часта Віктар Шніп карыстаецца параўнаннямі, калі апісвае з'явы прыроды:

І ўсё хутчэй плывуць аблокі,

Нібы адсталі ад нябёс [3, с. 3];

І сонца патухне, як свечка ў царкве,

І цемра, як дым, у наш свет паплыве,

І свет наш патоне, як камень цяжкі,

У чорнае плыні чарнюткай ракі [4, с. 4];

І сонца ўзышло з Белавежскіх лясоў,

Як шчыт над дарогаю роднай і пыльнай [5, с. 13];

На вуліцы цемра, як соннае ў пляшцы віно,

І поўня, як костачка вішні, што ўпасці на дно

Ніколі не зможа, бо дна ў гэтай ночы няма [6, с. 204].

Ужытыя аўтарам параўнанні маляўніча характарызуюць прыродныя з'явы, дапамагаюць зрабіць паэтычны малюнак па-мастацку дакладным і жывапісным.

У залежнасці ад спосабу граматычнага афармлення параўнанні падзяляюцца на злучнікавыя і бяззлучнікавыя. Як падкрэслівае А.А. Някрасава, «злучнікавы тып граматычна аформленых параўнанняў мае свае мастацка-экспрэсіўныя патэнцыі, якія аддзяляюць іх не толькі ад параўнанняў, выражаных творным склонам назоўніка, але і ад параўнанняў злучнікавага тыпу з іншым апэратарам (напрыклад, са злучнікам быццам), паколькі паэтычныя тэксты асабліва тонка рэагуюць на змяненне характару мадальнасці выказвання» [7, с. 7].

Як і большасць мастакоў слова, Віктар Шніп аддае перавагу злучнікавым параўнанням, якія маюць структуру параўнальных зваротаў і граматычна афармляюцца пры дапамозе злучнікаў *як, нібы, нібыта, бы, быццам*. Злучнікі выконваюць не толькі ролю фармальнага паказчыка тропа, але і выражаюць пэўныя сэнсава-граматычныя адносіны паміж суб'ектам і аб'ектам параўнання.

Параўнанні са злучнікам *як* выражаюць у паэтычнай мове аўтара супастаўленне суб'екта і аб'екта на аснове сцвярдзальнага характару іх падабенства:

Радзіма вечная, як неба гэта,

З якога, *нібы дождж*, сыходзіць Бог [5, с. 16];

І раптам абарвалася жыццё,

Як нітка, на якой вісела сонца.

І снег з нябёс, як белае лісцё,

Зляцеў пад ногі нам на шлях бясконцы [8, с. 214];

І ў снезе, як *прывід*, ліхтар [5, с. 57].

Параўнанні са злучнікамі *нібы, нібыта, быццам* выразна не выяўляюць катэгарычнасць падабенства. Яно выражаецца з адценнем меркавання, няпэўнасці:

І споведзь, *нібы верш*, была,

Нібыта анёлы ручныя, бялюткія ружы [6, с. 203];

Самота мая незямная, *гаркавая, нібы віно...* [6, с. 115];

Я думаў, што самота пройдзе, –

Нібыта зорка ў чорным лёдзе...

Сама патухне назаўжды,

Але яна ізноў са мною,

Нібыта зорка над зямлёю [6, с. 16];
 І снег *быццам белы пажар*,
 І ў снезе, як *прывід*, ліхтар [5, с. 57];
 Ты на стол, як на плаху, кладзеш галаву,
 І ўжо вочы твае нападуюцца сном,
Нібы келіхі чорныя белым віном [5, с. 47].

Акрамя параўнанняў, аформленых пры дапамозе злучнікаў, пашыраны ў мове паэта і бяззлучнікавыя параўнанні, сярод якіх пераважаюць канструкцыі з творным параўнаннем, што адначасова абазначае якасць дзеяння суб'екта параўнання і яго метафарычную характарыстыку:

Суседскаю рыжаю кошкай у хату світанне глядзіць [8, с. 22];
Гайнёю быстраю ляціць за мной мяцеліца сівая
 І зоркі з нябёс папаўзлі *навукамі* [8, с. 13];
 І жыццё было *вечнай ракой* [5, с. 42];
 А зара *вялікім пеўнем* крылы *распраменіла* шчасліва [6, с. 51];
 Вясна ў цябе *вавёркай*
Сядзіць на плечуку
Упала шышка зоркай
 На сцежку, як раку [8, с. 46].

Такія параўнанні вобразна і непаўторна характарызуюць прыродныя з'явы і з'яўляюцца прыкладам аўтарскіх цікавых знаходак.

Паводле граматычнай пазіцыі аб'екта параўнання падзяляюцца на прысубстантыўныя, прыад'ектыўныя і прыдзеяслоўныя. Найбольш пашыраныя ў паэтычнай мове Віктара Шніпа прысубстантыўныя параўнанні, якія вобразна характарызуюць прадмет і паясняюць дзейнік у сказе, выражаны назоўнікам:

Тут, дзе *сонца, як човен у хмарах*,
Як агонь, што гуляе ў пяску [8, с. 11];
 Першы *снег, нібыта шчырасць* *звонкай маладой зімы* [9, с. 14];
 Вечар, і вецер, і *сонца, як рана* [6, с. 28];
 І *зіма, можа, будзе, нібыта турма...* [6, с. 229];
 Твой *голас, як вада ў пустыні* [8, с. 3];
Жыццё, нібы вожык у тумане [6, с. 175];
Крыжы, як райскі сад [5, с. 74];
 І *споведзь, нібы верш*, была,
Нібыта анёлы ручныя, бялюткія ружы [6, с. 203].

Прыад'ектыўныя параўнанні характарызуюць прымету прадмета і маюць цесную сувязь з прыметнікам у сказе. Гэта вобразныя моўныя адзінкі, якія метафарычна характарызуюць прымету якасці суб'екта параўнання:

Самота мая незямная, *гаркавая, нібы віно...* [6, с. 115];
Самотны, як на снезе апельсін [8, с. 43];
Няшчасны, як забыты самалёт [5, с. 67];
 Я быў *самотны, як дарога* [7, с. 38];

Даволі распаўсюджаны ў паэзіі Віктара Шніпа і прыдзеяслоўныя параўнанні, якія адносяцца да дзеяслова і вобразна характарызуюць працэс дзеяння:

Як восеньская мёртвая лістота [3, с. 31];
 Алюбаванне вятрыска наш пакой,
Як гаспадар, падлогу ўжо мяце [5, с. 15];
 Сумнае, дымнае лета душу разбівае,
Як стрэл з пісталета [8, с. 5];
 Пруткі *мільгаюць, быццам бліскавіцы*, –
 Матуля вяжа... [6, с. 17].

Для большага ўздзеяння на чытача, перадачы эмоцый, пачуццяў Віктар Шніп часта карыстаецца прыёмам ампліфікацыі параўнанняў, што значна ўзмацняе экспрэсію верша: Паэт імкнецца такім чынам перадаць свае адчуванні, унутраную ўсхваляванасць, свае перажыванні:

Каб зналі, што ёсць Беларусь і ёсць Бог
Як гэтая Белая вежа, як мы,
Як сэрцаў цяплынь у завейнасць зімы,
Як крык журавоў, што не хочуць ляцець
 Ад нас на чужыну, *як восені медзь*
 Не хоча знікаць у дарожнай гразі [5, с. 18];
 Чорнае сонца над намі плыло,
Быццам з далёкіх планет НЛО,
Быццам бы поўная бочка віна,
Быццам бы наша з табою вясна [5, с. 56].

Павялічваючы колькасць прадметаў і з'яў, з якімі супастаўляецца адзін прадмет, паэт дасягае двух мэт: па-першае, павялічвае разнастайнасць паэтычных фарбаў апісання, па-другое, паглыбляе пазнанне самога прадмета апісання, што і дае магчымасць чытачу бачыць яго ў розных супастаўленнях з іншымі прадметамі жывым, канкрэтным, затрымаць на ім увагу.

Аналіз параўнанняў у вершаванай мове Віктара Шніпа дазваляе зрабіць вывад, што яны з'яўляюцца вельмі значным, неад'емным элементам у структуры яго паэтычных твораў і дапамагаюць зрабіць паэтычны малюнак па-мастацку дакладным і жывапісным.

Асаблівую ролю ў стварэнні мастацкага вобраза адыгрывае метафара. Як адзначаецца ў навуковай літаратуры, істотнае адрозненне мастацкага маўлення – у яго метафарызме, у сістэмнай спаянасці метафары з усёй структурай мастацкага цэлага. Менавіта вобразнасць, мастацкая канкрэтнасць і разам з тым цэльнасць успрыняцця і выражэння свету з'яўляюцца спецыфічнымі адзнакамі мастацкага твора і важнейшымі сродкамі ўздзеяння на чытача. Вобразнасць мовы, заснаваная на выкарыстанні слоў у пераносным значэнні, – галоўны стылеўтваральны фактар паэтыкі. Метафарычнасць, пакладзеная ў аснову светасузірання паэта, вызначае асаблівасці лексіка-семантычнай арганізацыі яго твораў.

Метафарычнае бачанне свету – адна з адзнак таленту сапраўднага паэта. Метафара, як і параўнанне, таксама з'яўляецца адным з прадуктыўных сродкаў выразнасці паэтычнай мовы Віктара Шніпа. Аўтар выкарыстоўвае яе пераважна для апісання з'яў прыроды, атаясамліваючы іх стан, дзеянні, асобныя рухі са станам, дзеяннямі, рухамі чалавека. Гэтая разнавіднасць метафары – персаніфікацыя або ўвасабленне – троп, які заключаецца ў наданні неаддушаўлёным прадметам і з'явам дзеянняў і ўласцівасцей чалавека.

Увасабленне – адзін з самых старажытных тропай, які генетычна заснаваны на анімалістычных уяўленнях чалавека, яго рэлігійных вераваннях. Як падкрэслівае А.С. Аксамітаў, «персаніфікацыя прыроды і прыродных сіл – вынік псіхалагічнай адаптацыі старажытнага чалавека да навакольнага свету, маральна-псіхалагічнае і духоўнае прыстасаванне свету да сябе» [10, с. 154].

Увасабленні, ужытыя ў паэтычных творах В. Шніпа, дазваляюць аўтару злучыць элементы чалавечага жыцця са светам прыроднага акружэння, паказаць пры гэтым цесную сувязь чалавека з прыродай:

І на праталіны ля дома насустрач *выбегла трава* [8, с. 37];
Чародку хмар пасе жаўрук, на дудачцы іграе вабна
 Ля ворыва *гамоняць сосны, за мной дубы ідуць праз луг* [4, с. 20];
 Сёння, нібы мама з-пад рукі, *раніца глядзіць шчасліва* [4, с. 9].

Вобразныя метафары Віктара Шніпа – вынік атаясамлівання жывога з нежывым, адухаўлення нежывога як вынік умення ўбачыць падабенства ў непадобным на першы погляд ці ўвогуле. Іх па праву можна лічыць творчымі аўтарскімі знаходкамі:

Восеньскія дрэвы сціскаюць лісце ў кулак [5, с. 60];
 Услед глядзіць з узгорка вёска [6, с. 41];
 Уздыхаюць дарогі пылам [8, с. 71];
 Цалуе дрэвы сонца маладое [6, с. 32];
 Ад марозу пасівелі травы [4, с. 18];
 Трава жыве на валуне, глядзіць расой удалячынь [8, с. 9];
 Холад ля хаты пасе снегіроў [8, с. 55].

З дапамогай гэтых тропаў выяўляюцца фізічныя дзеянні, працэсы, звязаныя са стыхійнай дзейнасцю прыродных з'яў і аб'ектаў па аналогіі з чалавекам або жывымі істотамі.

У сваёй паэтычнай мове Віктар Шніп часта ўжывае і генітыўныя метафары, якія па сваёй структуры двухкампанентныя і будуюцца па мадэлі: 'метафарызаваны назоўнік у назоўным склоне' + 'залежны назоўнік у родным склоне':

У лёсных травах *сцежак бліскавіцы* [3, с. 5];

Праз *дым стагоддзяў і стагоддзяў пыл*

Ён, нібы неба над зямлёю, вольны,

І ён самотны, як *трава магіль,*

Дзе нашае змаганне спачывае [3, с. 6];

Голас сэрца Айчынай пачуты,

І калінавых *зорак святло*

Над зямлёю ў заснежаным лютым

Да людзей назаўжды прарасло [3, с. 3];

Я праз шумны райскі *лес дажджу*

На дарогу, як раку, гляджу,

Па якой спывае ў небыццё

Адзінокае, як мы, лісцё [5, с. 156].

Генітыўная метафара, што складаецца з двух назоўнікаў, адзін з якіх мае прамое значэнне, а другі – пераноснае, з'яўляецца індывідуальна-аўтарскім стылеўтваральным сродкам паэтычнай мовы Віктара Шніпа:

Вогнішча рабінніку дзяўбе

Снегірок – вясёлы сын зары [8, с. 24];

Снегу белая *ігліца* ападае густа з хмар [6, с. 150];

Мне любя навальніц пара

Маланак светлыя *галіны* [8, с. 28];

Патух *касцёр зары* [4, с. 24];

На *дзідах травы* і на *крылах лісця* [5, с. 88];

На чорных *крылах хваль* [9, с. 96];

Аб *сцяну залатую бяроз* разбіваецца восеньскі вецер [6, с. 57];

Чаромхі весня завяя мне асвятляе далячынь [3, с. 9].

Як паказваюць прыведзеныя прыклады, метафарычнае значэнне звязана толькі з галоўным кампанентам, але поўнае раскрыццё гэтага значэння адбываецца толькі пры ўзаемадзеянні яго з залежным кампанентам. Такім чынам, імпліцытнае значэнне тропа выводзіцца са словазлучэння шляхам пераасэнсавання ўсіх яго кампанентаў:

Са мной ідзе зусім нясмела

Вясёлых думак ласяня [8, с. 28];

Каркаюць загучна нешта

Зрады чорныя вароны [8, с. 23];

Што чым далей, тым *лесу лес* цямней [4, с. 20];

І незаўважна *сонца рой* пакінуў *небакраю вулей* [3, с. 39].

Асабліва каштоўным для развіцця паэтычнай мовы ўвогуле з'яўляецца тое, што большасць прыведзеных метафар Віктара Шніпа мае аказіянальны змест, бо, як вядома, аўтарскія тропы-знаходкі выяўляюць схаваныя магчымасці літаратурнай мовы:

Яшчэ адной разнавіднасцю метафары традыцыйна лічыцца метанімія – троп, заснаваны на пераносе назвы з аднаго прадмета на другі на аснове іх прасторавай, лагічнай або часавай сумежнасці. Найчасцей метанімічны перанос адбываецца на аснове прасторавай сумежнасці.

У паэтычнай мове Віктара Шніпа найбольш пашыраны наступныя віды метанімічнага пераносу:

а) населены пункт – жыхары, якія ў ім пражываюць:

Спынілася сэрца, спынілася сэрца,

І *Кракаў прыціх*, але *плакала Вільня* [5, с. 13].

б) аўтар – яго твор:

Але ўсё ж Чалавек
 Выходзіць пад бомбы ў дарогу,
 Захапіўшы з сабой
 Акрым шчоткі зубной
Багдановіча, Танка, Купалу,
 І *Коласа, й Панчанку,*
 І *Эклезіяста...* [6, с. 65];
Іосіфа Бродскага чытаеш,
 Нібы залатое вуголле глытаеш [6, с. 158].

Такім чынам, акрамя ўласнай метафары, аўтар шырока выкарыстоўвае яе разнавіднасці. Пераноснае ўжыванне слова павялічвае яго асацыятыўны патэнцыял, што ў сваю чаргу ўзмацняе глыбіню зместу паэтычнага тэксту, павялічвае яго псіхалагічнае ўздзеянне на чытача. У працэсе метафарызацыі паэт уключае разнастайныя паводле сваёй семантыкі лексемы, якія вобразна характарызуюць прыродныя з’явы і аб’екты, абстрактныя паняцці, канкрэтныя прадметы. У выніку ствараюцца арыгінальныя і непаўторныя метафары, праз якія выяўляецца адметнасць мастацкага стылю паэта.

Праведзены аналіз моўных сродкаў вобразнасці дазваляе зрабіць вывад, што параўнанне і метафара – гэта тропы, якім аддае перавагу Віктар Шніп у сваёй творчасці і якія служаць экспрэсівізацыі яго паэтычнай мовы, дапамагаюць дасягнуць трапнай характарыстыкі прыродных з’яў, прадметаў рэчаіснасці, стварыць яркія і запамінальныя вобразы. Дзякуючы ўжыванню гэтых моўных сродкаў, аўтар прыўносіць у сваю паэзію навізну погляду на навакольны свет, элемент нечаканасці і першаадкрыцця рэчаіснасці. Паэт нібыта «малюе» з’явы і прадметы, надаючы ім пластычнасць і рухомасць, раскрываючы ў іх раней незаўважанае і адначасова даючы ім сваю ацэнку.

Літаратура

1. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве : научн. изд. / Цицерон. – М. : Наука, 1972. – 471 с.
2. Ивченко, В. И. Лингвостилистика тропов Юрия Казакова / В. И. Ивченко. – Минск : Пач. шк., 2002. – 112 с.
3. Шніп, В. «Дастанем да неба рукой...» : вершы / В. Шніп // *Польмя*. – 2007. – № 5. – С. 3–11.
4. Шніп, В. Шляхам ветру / В. Шніп. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 135 с.
5. Шніп, В. А. Балада камянёў : паэзія і проза / В. А. Шніп. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 318 с.
6. Шніп, В. А. Страла кахання, любові крыж : паэзія і проза / В. А. Шніп ; прадм. У. Гніламёдава. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 270 с.
7. Некрасова, Е. А. Сравнения в стихотворных текстах (Блок, Пастернак, Есенин) / Е. А. Некрасова, М. А. Бакунина // *Языковые процессы в современной русской поэзии*. – М. : Наука, 1982. – 312 с.
8. Шніп, В. Гронка святла : Вершы / В. Шніп. – Мінск : Маст.літ., 1983. – 54 с.
9. Шніп, В. А. Проза і паэзія агню : вершы, апавесць, эсэ / В. Шніп. – Мінск : Маст. літ., 2010. – 318 с.
10. Аксамітаў, А. С. Беларуская фразеалогія ў граматычным, семантычным і функцыянальным аспектах / А. С. Аксамітаў // *Слова беларускае. 3 гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі*. – Мінск : Нар. асвета, 1994. – 273 с.